J. de Loos-Haaxman

Johannes Rach aan de Kaap (met platen)

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 108 (1952), no: 1, Leiden, 1-16

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

JOHANNES RACH AAN DE KAAP.

De naam van Johannes Rach, Deen van geboorte, vele jaren in dienst van de O. I. Compagnie, is verbonden aan de topografie van Batavia door een lange reeks van tekeningen in O. I. inkt, met pen en penseel, van ruim formaat. Rach is de enige contereiter van Indië's hoofdstad en van de buitenkantoren in de jaren zestig en zeventig der 18de eeuw en licht, vooral over de hoofdvesting en haar omstreken, even volledig als nauwkeurig in, waarbij hij zich telkenmale ook artistiek van zeer gunstige kant toont. Juist honderd jaar na de dood van Rach in zijn huis aan de Roa Malakka te Batavia werden tekeningen van zijn hand en uit zijn werkplaats voor de eerste maal onder de aandacht van het Nederlandse publiek gebracht door bemiddeling van P. J. Veth op de Internationale Koloniale en Uitvoerhandelstentoonstelling te Amsterdam in 1883. Ook Dr. Brandes had er grote belangstelling voor¹⁾, terwijl H. D. H. Bosboom ten opzichte van Rach's werk ware pioniersarbeid verrichtte. Aan de hand van kaarten en plattegronden uit de Bataviase tijd van de Deen Rach — de „kaart van Van der Parra” en het „Situatieplan van Batavia, deszelfs stranden en ommelanden...”, waarschijnlijk uit 1790, door C. F. Reimer ('s Lands Archief, Djakarta) — controleerde Bosboom op wandelingen door Batavia de nauwkeurigheid van Rach's werk. Hij komt op deze wijze tot de conclusie, dat de tekenaar over het algemeen topografisch betrouwbaar is²⁾ en ook reeds tot het vermoeden, dat Rach helpers heeft gehad.

Johannes Rach kwam als soldaat (bombardier) uit voor de Kamer Rotterdam op f 14.— 's maands, per Noord Nieuwland uit Goeree op 5 Mei 1762. Heeft zich later uit beroep en gage de mening gevormd, dat Rach toen nog jong was en allerm minst in Europa een verleden van artistieke activiteit achterliet? Want niet in de publicaties van

¹⁾ „Van Oud Batavia”, Tijdschrift Bat. Genootschap dl. XLII, p. 105 e.v.

²⁾ „Naar aanleiding van teekeningen van het oude Batavia en andere vestigingen der O. I. Comp.” Tijdschrift Bat. Genootschap dl. XLIV, 1901, p. 137-215 (p. 139). Zie ook Bosboom in hetzelfde tijdschrift dl. XLV, 1906, p. 139-275, tevens de lijst der papiersoorten en watermerken, opgemaakt door H. Prange, p. 214 in de eerder genoemde jaargang (1901).

Brandes of Bosboom, noch in de catalogus van de tentoonstelling te Amsterdam van 1883 of in die van de tentoonstellingen bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan van Batavia in het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aldaar en in het Stedelijk Museum te Amsterdam gehouden, ook niet in Dr. de Haan's „Oud Batavia” (Batavia 1922, eerste druk, en Bandoeng 1935, tweede druk) en evenmin in de Jubileum-uitgave van het Genootschap „Johannes Rach en zijn werk” (Batavia 1928) wordt onafhankelijke werkzaamheid van betekenis vóór het vertrek uit Goeree vermoed. Toch was deze werkzaamheid, het beoefenen van zijn *métier* als topografisch documentator, reeds belangrijk geweest; ook had Rach stillevens en „perspectivische schilderijen” gemaakt. Dit alles echter was onbekend, want pas vijftig jaren na de Amsterdamse tentoonstelling van 1883 verscheen er in Kopenhagen een boek³⁾, waarin de personalia van de jonge Rach werden gepubliceerd, zijn geboortjaar gegeven en waarin de afbeeldingen van 71 gezichten uit Kopenhagen werden opgenomen⁴⁾. De schrijvers waren Christian Elling, die de bouwgeschiedenis en de historische gebouwen beschreef en Victor Hermansen, die de schilders der 71 „Prospecte” besprak, Johannes Rach en Hans Heinrich Eegberg. Want Rach maakte ze met een schilderende kameraad; hun namen staan op de achterzijde der doeken; er zijn geen signaturen en welk aandeel elk van hen heeft bijgedragen is niet aangegeven.

Deze 71 afbeeldingen behoorden tot een veel grotere topografische reeks, die in het Nationale Museum in Kopenhagen⁵⁾ wordt bewaard en die van grote historische betekenis is gebleken en daardoor veel gebruikt werd. In 1748 gaf de Noorse candidaat in de theologie Hans Barhow een beschrijving van de stad en haar verschillende wijken met hun inwoners uit. Daarin komt de vader van Rach voor. Dit was Christoffer Rach, herbergier en brandewijnstoker, en Rooms. Zijn vrouw heette Anne Christine Christensdatter. Hun zoon was Johannes Rach, de schilder en tekenaar, in 1720 geboren⁶⁾. Christoffer woonde met zijn gezin in een kelder onder het huis van schipper Greger Christensen aan de Östergade, kwam tot voorspoed door de brandewijn en kon een huis van twee verdiepingen betrekken met de stokerij er

³⁾ In *Holbertidens Köbenhavn (I Billeder fra Samtiden)* uitgegeven door het Holbergfonds in Kopenhagen, 1932, schrijven Christian Elling en Victor Hermansen, de eerste over de architectuur van Kopenhagen, de tweede over Johannes Rach en Hans Heinrich Eegberg.

⁴⁾ Ook Thieme-Becker — die tot de R gevorderd was — kwam met een lijstje Deense litteratuur over Rach uit in 1933 dl. XXVII.

⁵⁾ Victor Hermansen is als conservator aan dit museum verbonden.

⁶⁾ Victor Hermansen, p. 23.

naast, en zijn zoon een opleiding laten geven bij de hofschilder Peter Wickman. Bij die verhuizing was Rach achttien jaar oud. Hij had twee jaar vroeger zijn moeder verloren, toen zijn zuster Ursle Marie nog slechts vier jaar oud was. Johannes' opvoeding kostte zijn vader veel geld, te veel naar Christoffers zin en 't was een voortdurend gehaspel hierover tussen vader en zoon. De jonge Rach verdiende niet slecht, zat toch voortdurend in geldverlegenheid en dan moest zijn vader bijspringen.

Johannes Rach had een zwerversnatuur en het is mogelijk, dat hij aanvankelijk een schilders-(tekenaars-)opleiding koos, zoals drie kwart eeuw eerder Cornelis de Bruyn had gedaan, om de neiging, naar vreemde landen te trekken vaster basis te geven.

In het begin der jaren veertig reist Rach naar St. Petersburg. Zijn vader geeft hem nieuwe kleren, een zilveren degen en 60 rijksdaalders reisgeld en er zijn rekeningen van geleverde verven. In 1745 was hij waarschijnlijk in Kopenhagen terug en van 1747 tot 1750 schilderde hij voor het Deense hof en had toen weer een zilveren degen nodig. In November 1747 leverde hij 5 geschilderde Prospekten aan de Koning af, en in December drie boeken met gezichten uit Zweden in kopergravure⁷⁾. Hiervoor ontving hij 70 rijksdaalders. Behalve in Rusland en Zweden is Rach ook in Lapland geweest. Van 1747 tot 1750 schildert Rach dan stillevens, 2 vruchtenstukken en perspectivische schilderijen, verder 152 topografische schilderijen, voornamelijk van de hoofdstad, te zamen met Hans Heinrich Eegberg. Deze stukken hebben een uniforme maat, 37—38 bij 50—51 cm en zijn alle op doek geschilderd; enkele dragen het jaartal 1748. In dat jaar is de aflevering van deze grote productie blijkbaar begonnen. Barhow vermeldt dit ook. Vele der doeken geven niet meer dan een frontale opstelling van huizen, kerken, torens met een ruime straat of plein ervoor, een wijkende zijstraat, veel stofferende figuren van mens en dier, waaronder reeds typische voor Rach. De gebouwen zijn uiteraard steeds de hoofdzaak, doch ook zijn er gezichten op de stad vanuit zee of van over de haven heen en ook reeds stukken met lijn- en luchtperspectief. Dan is de conceptie vaak bekoorlijk, de ruimte en diepte plastisch verantwoord. Dat de olieverf, de materie, die zwaar en moeilijk handelbaar kan zijn, ook Rach en Eegberg moeite gaf, is nog al eens, doch lang niet altijd, te zien⁸⁾. Uit transacties van allerlei aard valt op te maken, dat Rach

⁷⁾ Victor Hermansen oppert de mogelijkheid, dat hij een graveur voor zich liet werken; de kwitantie schijnt in deze richting te wijzen.

⁸⁾ De schilderijen maken in reproductie niet de indruk in goeden staat te zijn.

voortdurend geldgebrek had. De laatste kwitantie, die Hermansen noemt, (p. 25) is van 14 Maart 1750 voor 20 gezichten van sloten, kerken en andere gebouwen. Dan verdwijnt Rach voor geruimen tijd en pas wanneer zijn vader gestorven is blijkt uit een notariële acte, dat Rach in Haarlem woont. Vóór echter Christoffer Rach, die getrouwd was met Svendborg Jörgensdatter, stierf, ondertekende en verzegelde hij een staat van uitgaven, die hij voor zijn zoon gemaakt had⁹⁾ en hieruit blijkt, dat Johannes nog plus minus drie jaar lang bij zijn vader had gewoond. Waarheen hij in 1750 ging is tot nog toe onbekend. Doch dat hij in Holland en dan in elk geval in Haarlem terecht kwam wist men toch blijkbaar in Kopenhagen. Dit bewijst de acte van 24 Augustus 1758 (Notaris Floris Koopman). Hierin machtigt Johannes Rach, „Meester fijschilder binnen deze stad”, Peter Bugge in Kopenhagen om voor hem op te treden in verband met de dood van zijn vader. Binnen deze stad ook was op 6 Februari 1757 zijn dochter Christina Maria geboren en 9 Febr. d.a.v. gedoopt in de Ned. Hervormde kerk. Rach was getrouwd met Maria Willemmina Valenzijn. Hij moet echter reeds in 1755 in Haarlem hebben gewoond, want op 8 Mei 1755 werd hij als schilder ingeschreven in het Haarlems St. Lukasgilde. Behalve deze aantekening in het Lidmatenboek, de inschrijving van de doop van zijn dochter en de volmacht aan Bugge heeft Rach geen sporen in de Haarlemse archieven achtergelaten. Ongewijfeld echter heeft hij hier gewerkt, want wanneer wij de tekeningen aan de Kaap en in Batavia in de eerste jaren na zijn vertrek uit Holland vergelijken met de Kopenhaagse afbeeldingen, dan valt een grote verandering en vooruitgang te constateren. Op de naam Rach echter is in Holland niets te vinden. Men kent hem niet en hij signeerde waarschijnlijk niet. Slechts onderzoek van de anonieme tekeningen in stedelijke en provinciale archieven en in particuliere collecties zou misschien werk van hem, in Holland gemaakt, aan den dag brengen. Ik meende Rach al lang terug te vinden in twee tekeningen, misschien copieën, in het Gemeentearchief van 's-Gravenhage, beide een frontaal opgezette weergave (niet voltooid) van het „Koorn-huys” (later Varkenswaag) op de Prinsengracht te 's-Gravenhage, afgedrukt in de „Academie van 's Gravenhage” 1682—1937, door Dr. Ir. J. H. Plantenga, blad 1 nr. 4. Plantenga meent, dat de tekeningen zouden

⁹⁾ Dit bedrag beliep ruim 681 rijksdaalders behalve Johannes' moederlijk erfdeel en eigenlijk had zijn zoon hem nog wel 530 rijksdaalders meer gekost! Dit gereken wijst niet op een hartelijke verhouding tussen vader en zoon.

kunnen zijn van G. van Giessen¹⁰). De structuur der boomkruinen door Van Giessen (Gemeentearchief 's-Gravenhage), door de graveur R. Boitet nauwkeurig weergegeven, is echter een totaal andere dan op het vermeende blad van Rach.

De erfenis van Rach's vader, die niet zonder strubbelingen met zijn stiefmoeder binnenkwam, viel niet mee. In zijn geboortestad hoorde men daarna niets meer van hem, en aangenomen werd daar, dat Rach in Holland gestorven was. En zoals de schrijvers over zijn werkzaamheid in Indië niets vermoedden van de activiteit, die Rach in en buiten Denemarken had ontwikkeld, zo vermoedde Victor Hermansen niets van zijn Indisch topografisch oeuvre.

De Noord-Nieuwland, waarop Johannes Rach op 5 Mei 1762 uit Goeree vertrok, had een voorspoedige reis. Schipper was Joost van den Berg. In iets meer dan drie maanden bracht deze zijn schip naar de Kaap en verloor daarbij slechts vier doden. Daarna had hij nog 2 maanden, tot 10 November, nodig om Batavia te bereiken. Hij deed daarbij blijkbaar geen kustplaatsen aan, want geen enkele plaats tussen de Republiek en de Kaap en tussen de Kaap en Batavia wordt in het uitloopboek of in de scheepsrol vermeld. Een scheepsjournaal is niet bewaard gebleven.

Op grond van afbeeldingen van de Kaap, die in 1763 en 1764 gedateerd zijn, werd later aangenomen, dat Johannes Rach niet meereisde naar Batavia, doch twee jaar aan de Kaap bleef en er tekeningen maakte. Dit was niet juist. De scheepsrol van de Noord-Nieuwland wijst uit, dat Rach zelfs reeds 4 November 1762 te Batavia aan land is gegaan en dus waarschijnlijk meevoer op een van die snelvarende kustvaartuigjes, dat ook ditmaal de papieren voor de Indische Hoge Regering had overgenomen. Ware Rach inderdaad twee jaar aan de Kaap gebleven, welk een uitgebreid oeuvre met deze belangrijke vestiging en haar omstreken tot onderwerp hadden wij dan niet van hem kunnen verwachten. Wel waren de architecten Thibault en Schutte, evenmin als de beeldsnijder Anton Anreith¹¹) toen reeds werkzaam aan de Kaap, doch er moeten vóór hen reeds goede bouw-

¹⁰) De verluchter van „Beschrijving van 's Gravenhage", door Mr. Jacob de Riemer, 1735. In de Stedelijke Atlas van Den Haag liggen de oorspronkelijke tekeningen in een album, afkomstig uit de Atlas Bodel-Nijenhuis.

¹¹) Louis Michel Thibault van Picquigny bij Amiens studeerde aan de Parijse Academie voor Architectuur, kwam in dienst der V.O.C. als jong luit.-ingenieur in 1783 aan de Kaap, overleden aldaar 1815; zie Dorothy Fairbridge „Historic houses of South-Africa", 1922. Herman Schutte van Bremen kwam in 1781 en Anton Anreith in 1777.

meesters gewerkt hebben¹²⁾). Dat wijzen de nog bestaande oude gebouwen wel uit. Doch Rach heeft geen tijd gehad voor het fraaie logeerpaviljoen in de Compagniestuin, dat Gouverneur Simon van der Stel liet bouwen en waar in 1685 — eigenlijk nog maar zo kort na de vestiging in het ongerepte land — Père Tachard logeerde; voor de mooie huizen voor Gouverneur en Secunde, die de beide Van der Stels in het Kasteel lieten bouwen; voor de grote raadkamer, de „Kat” met het sierlijke, smeedijzeren balcon, waar de placaten werden afgelezen; voor de grote huizen in de stad. Rach was toen in de kracht van zijn leven en wellicht niet uitsluitend voor de militaire dienst uitgestuurd, doch misschien ook juist voor het in beeld brengen van de nederzettingen der Compagnie. Maar hij bleef slechts twee weken aan de Kaap. Of wij al zijn Kaapse werk kennen, weten wij echter niet. Tot nog toe zijn dit slechts 12 tekeningen en deze zijn zelfs niet eens alle van zijn hand, gingen echter wel van hem uit. Voor een deel zijn zij van een schip af gemaakt en slechts voor drie tekeningen is hij de stad in getrokken, en niet eens ver: het Burgerwachthuis, het Ambachtskwartier met het huis van de Equipagemeester en omgeving, en het Paradeplein. Het „Plein” kon hij al heel gemakkelijk bereiken. De gebouwen, die de Compagnie voor haar bedrijf nodig had, lagen alle in een rij aan het strand¹³⁾, van af het Kasteel: het Slachthuis (H), de Wijnpakhuizen (K), de Korenpakhuizen (L), het Ambachtskwartier (M), de Equipagepakhuizen en woning van de Equipagemeester (N). Rach had slechts het strand over te steken, tussen deze pakhuisblokken door te lopen¹⁴⁾ om het Paradeplein te bereiken. Van dit Plein hebben wij twee tekeningen, bovendien een van af het Plein genomen. Dan is hij ook nog naar links gelopen en heeft stad en kasteel van achteren getekend. Dat was zijn verste tocht; het Burgerwachthuis lag minder ver. Lang te voren was Valentijn aan de Kaap geweest. Ds. François Valentijn ging tweemaal heen en weer naar Indië en bezocht de Kaap dus vier maal (1685, 1695, 1705 en 1714). Hij geeft op twee plaatsen in zijn „Oudt en Nieuw Oost-Indiën” deel 4 stuk 2 en deel 5 stuk 2, een beschrijving van zijn indrukken, die telkenmale beter waren. De aanleg van de stad, die hij beschrijft, komt overeen met de plattegrond M.B.: „... 4 breede, rechte straaten, na den Tafelberg toe wat op-

¹²⁾ O.a. J. Meerman.

¹³⁾ Zie de grote plattegrond van na 1751 in de Atlas Bodel Nijenhuis (Univ. Bibliotheek Leiden M. B. Port. 79 nr. 38, m. 154 x 212 cm.) in kleuren, waarvan een deel hier gereproduceerd is (afb. 1).

¹⁴⁾ Over de verdeling der straten in blokken spreekt ook François Valentijn.

loopende, en die van mijn treden 112 lang en 15 breed waren....". Dit moeten zijn de voormalige Heerengracht (thans Adderleystreet), de Berghstraat, Burgerstraat en Langestraat. „....Buyten deze rechte zijn er nog 4 dwarsstraaten...." gaat Valentijn voort, „die van 't Fort na den Leeuwenberg loopen, waaraf de naaste aan 't strand 350 treden (tot 't naaste huis aan den Leeuwenberg) lang, en 25 treden breedt; doch de anderen wel van dezelve langte, maar de helft smaller zijn". Deze laatste opgave komt precies met de plattegrond M. B. overeen en de tekening van Rach van het Ambachtskwartier van af de hoek van het Plein genomen (afb. 8) laat duidelijk zien, dat de Zeestraat een zeer brede straat was.

Rach had waarschijnlijk op de heenreis Madera en St. Helena getekend van uit zee. Zo deed hij ook aan de Kaap. De Collectie-Koch heeft twee, het Bataviaasch Genootschap vijf en de Atlas Van Stolk eveneens vijf Kaapse tekeningen¹⁵⁾. Slechts voor een deel is dit eigenhandig en primair werk van 1762, voor een ander deel herhalingen door Rach zelf; voorts zijn er twee copieën bij. Een der vroegste oorspronkelijke tekeningen (afb. 2) geeft een gezicht op Kaapstad met links het Kasteel en rechts de Waterbatterij, er boven de Tafelberg en de Leeuwenberg; een andere een gezicht op het Waterkasteel of Groote Batterij Chavonis (afb. 5). De derde vroege tekening is een afbeelding van Kasteel en stad vanaf het terrein achter het Kasteel genomen (afb. 3). Deze drie tekeningen hebben alle eenzelfde brede allure en eenzelfde karakter, door hun ruimte en atmosfeer één landschappelijke stijl. Zij zijn zeer aantrekkelijk met de levendigheid van de „Kaapsche Duifkens" (Valentijn) op het water en in de lucht. Alle drie hebben zij een met dezelfde hand neergezet, goed verdeeld onderschrift, waarin de voorstelling is beschreven met de toevoeging: na het leven geteekend door Johannes Rach 1762. Alleen de tekening afbeelding 2, de breedste en beste, waarschijnlijk het eerste opgezet en op de plaats zelf — het schip — afgewerkt met kundig gebruik van alle picturaliteit die het onderwerp bood, heeft een letter meer hier en daar in het onderschrift en bovendien een schuine streep onder het jaartal, alsof Johannes Rach over de weergave van dit wijde panorama speciaal tevreden was. Met dit sierlijk en evenwichtig beeld, de goed saamgevoegde en goed geplante huizengroepen, waarvan de onderdelen doen denken aan zijn Kopenhaagse „Prospekte" kon Rach ook inderdaad tevreden zijn. Hij laat de toren der Hervormde Kerk zien, daarvóór aan het strand de

¹⁵⁾ Deze 5 Kaapse tekeningen werden in 1913 gereproduceerd in Zuid-Afrika's geschiedenis in beeld door Dr. E. C. Godée Molsbergen en Joh. Visscher.

Equipagewerf met de woning van de Equipagemeester en het Am-bachtskwartier in één groot blok verenigd en — zoals met het oog op brandgevaar was voorgeschreven — gescheiden van de andere pakhuizen, gelijk deze onderling eveneens gescheiden waren. De Korenpakhuizen, die op de plattegrond wel zijn bijgetekend, doch die toen nog stonden „opgeset te worden” (zie Renvoy), heeft Rach blijkbaar reeds kunnen opnemen. Achter de Kerk staan de bomen van de Compagniestuin.

Ik meen, dat slechts deze drie tekeningen primair zijn, ter plaatse spontaan getekend en gewassen en dat de drie bladen, voorstellend het Stadhuis (eigenlijk Burgerwachthuis) op de Groenmarkt, thans Michaëlis schilderijen-galerij, alle herhalingen zijn van een onbekende tekening uit 1762, misschien zelfs van het Renaissance-bouwwerk alleen en dan wel een zeer nauwkeurige, met hoogstens een schets van de omgeving. Het Burgerwachthuis in 1755 onder Gouverneur Rijk Tulbagh gebouwd door een onbekend architect, zou volgens Dorothy Fairbridge in „Historic houses of South-Africa” (p. 34) omringd zijn geweest door mooie, grote huizen, waarvan thans (1922) niets meer over is. Rach geeft echter links nogal een armoedig buurtje en rechts staat slechts één bescheiden huis met een verdieping. Bovendien is er een fout in de plattegrond bij Rach. De straat, waaraan het Burgerwachthuis ligt, thans Longmarketstreet, liep reeds op de plattegrond M. B. naar rechts door. Bij Rach is daar geen spoor van te vinden. Misschien dus heeft Rach alleen een minutieuze studie van het zo belangrijke gebouw mee naar Batavia genomen en het stumperige gedoe om de pomp in zijn geheugen meegedragen ¹⁶⁾.

Van de Paradeplaats of het Plein zijn twee tekeningen bewaard (afb. 6 en 7, Atlas Van Stolk en Collectie Bataviaasch Genootschap). De tekenaar heeft zich opgesteld met de rug naar de pakhuizen. Hij maakte zwak werk (afb. 6. Was het Rach zelf of een copïist?), dat echter topografisch interessant is. Hij ziet vóór zich de Tafelberg links, in 't midden de Leeuwenkop met de vlaggestok, op de helling ertussen de hut van de mannen, die de vlaggeseinen moesten geven, uiterst rechts de Leeuwenstaart. Eveneens rechts, beginnend bij de geselpaal ¹⁷⁾, die op drie tekeningen van dit punt voorkomt, begint de Heerengracht. Zij heeft bomen en grote huizen en hogerop, bij de Compagniestuin ont-

¹⁶⁾ Afb. 4 geeft de ongedateerde en stellig niet jonge tekening van het Bat. Genootschap. De tekening uit de Coll. Koch is van 1762, die uit de Atlas Van Stolk van 1764.

¹⁷⁾ C. Graham Botha, „Social life in the Cape Colony”, 1926.

vangt zij in een niet al te breed kanaal het water, dat van de bergen komt, langs slavenlogies, Hospitaal en Hervormde Kerk en om het Plein heen stroomt; dat er bovendien nog schuin overheen gaat en, geleid door een sluis links, het Kasteel van water voorziet. Op de Groenmarkt en ook op andere plaatsen had Gouverneur Adriaan van der Stel pompen laten aanleggen¹⁸⁾ en op het Plein „een altijd springende fontein”. De was ligt op de berm van de weg te drogen, evenzo op de zeer slechte copie (afb. 7), waarschijnlijk door Henri Rolland de Verberie, een medewerker van Rach, die dan zijn initialen en het jaartal 1777 op de huifkar zette. Links is de watertoevoer naar het Kasteel doorgetrokken. Fantastisch breed op deze tekening is de voorgrond, die volgens de plattegrond even breed was als de Zeestraat¹⁹⁾, welke straat 25 passen (treden) van Valentijn breed zou zijn geweest. Topografisch sluit zich bij deze hoek aan afbeelding 8, „Het Gezicht van het Ambagsquartier benevens de Equipagie Werf Langs na de Leeuwe Staar op Kabo de Goede Hoop”. Deze lange groep gebouwen, één blok vormend, staat volgens de plattegrond op de juiste plaats. De tekening is compleet met te drogen gelegde was en geselpaal (zoals ook de slechte copie van 1777) en geeft duidelijk deze brede en belangrijke Zeestraat weer met de grote huizen met verdiepingen en platte daken — zo aangenaam als uitkijk over de baai — met stoepbanken en „royale onder-woonungen . . . . . een dubbele woning onder en boven, . . . met opgaande trappen, zooals in Amsterdam . . .”. Zo schreef Valentijn. Maar hij rept niet van de vuilnishopen en kuilen, die de Kaapse straten bij avond en nacht bijna onbegaanbaar maakten.

Op deze drie, wat kwaliteit en ook wat jaar van ontstaan betreft zo ongelijke tekeningen, is de groep huizen op de hoek van Heerengracht en Zeestraat merkwaardig gelijk.

Minstens vijftien jaren na het korte verblijf van Rach aan de Kaap werden nog de daar gemaakte ontwerpen geëxploiteerd, evenals de Bataviase tekeningen trouwens. Er was nog steeds vraag naar, doch wat afgeleverd werd was lang niet steeds van gelijke kwaliteit. Dit is de naam van Rach niet ten goede gekomen, zelfs in zo sterke mate, dat de aesthetische waarde van veel van zijn werk lange tijd eenvoudig niet erkend werd.

Een tekening als die, gemerkt D. V. 1777, was feitelijk moordend voor Rach's reputatie als kunstenaar. En zo zijn er meer tekeningen.

¹⁸⁾ Op de plattegrond aangegeven, doch niet op alle 3 tekeningen van het Stadhuis. Zie ook Valentijn.

¹⁹⁾ Nu Strandstraat.

Misschien is Rolland de Verberie na Rach's dood doorgegaan met het kopiëren der „Teekeningen in Chineesche inkt”, hem toegewezen uit de nalatenschap²⁰). Het blad D. V. 1777 zal ongeveer gelijk zijn ontstaan met de tekening van het Ambachtskwartier, waarvan de vlot gewassen figuren stellig van Rach zelf zijn en die mij later lijkt dan de aardige tekeningen van de kustkantoren op Java, waarvoor Rach waarschijnlijk omstreeks 1775 een reis ondernam²¹). Aan de late tekening van het Ambachtskwartier en de Equipagewerf (afb. 8) moet een onbekend blad of schets van 1762 ten grondslag liggen, zoals afbeelding 9, een tekening uit de late jaren 70, namelijk „Het Gezigt van Cabo de Goede Hop van agtern aan te Zien Leggende int Noord W-Met desseles gebergten en Reede”, een bewerking is van het afgebeelde blad van 1762 (afb. 3). Extra ver lijkt de stad te liggen achter de figuren op de voorgrond, die met fladderende klederen in de felle Kaapse wind een krachtig repoussoir vormen.

Een vroege tekening, doch waarschijnlijk eveneens naar een veel spontaner voorbeeld uit 1762, en die tot een vroeger in Batavia samengestelde serie met gelijk type onderschrift en gelijke, gearceerde rand behoort, is het „Gezigt van de Groote Batterij Chavonis....” van terzijde getekend (afb. 10). De tekeningen 4, 7, 8 en 9, alle van het Bataviaasch Genootschap hebben alle eenzelfde banderol, de banderol uit de periode der (te) grote productie van de late jaren 60 en de jaren 70.

Op 6 September 1762 had Johannes Rach zijn schetsboek gesloten en zeilde hij op de Noord-Nieuwland mee naar Batavia. Kuststeden werden niet aangedaan. Niettemin is er een tekening, mogelijk van de hand van Rach — zelfs nog herinnerend aan het Kopenhaagse werk — van het Nederlandse fort Gustavus te Chinsura in Bengalen (Collectie Koch), maar met een curieus en onverklaarbaar monogram C. B. en het jaartal 1762. Door procuratie, die hij in 1770 verleende²²) om voor hem op te komen in Batavia „en elders” staat het wel vast, dat Rach reizen maakte en er vele tekeningen van thuis bracht. Doch daarmee

²⁰) In een „ondershands bewijs” toegevoegd aan Rach's testament (26 October 1780, Notaris Herman Scheltus) gedateerd 29 Juli 1783 en door Joh. Rach ondertekend, wordt verklaard, dat „Alle mathematische gereedschappen, boeken tot schilderkunst, teekeningen in Chineesche inkt geschilderd, behooren gezamenlijk aan den ordinaris vuurwerker en wapenschilder Hendrik Rolland”. De Weeskamer draagt deze zaken t.z.t. af aan J. Rolland de Verberie. In het Naamboekje van 1783 in hij extra-ord. luitenant van de artillerie (van af 1783). Hij werd geboren in Parijs.

²¹) Procuratie van 7 Jan. 1775 (Notaris Blomhert).

²²) Evenals die van 1775 bij Notaris Blomhert.

zijn monogram en jaartal op het fort Gustavus niet verklaard. Misschien gebruikte hij werk van een ander en vermeldde hij zijn bron, fatsoen, dat men tegenover hem nooit in acht nam. Men heeft zijn oeuvre van Batavia voor vele laat 18de en voor 19de eeuwse uitgaven geplunderd zonder ooit zijn naam te noemen. De ingewikkelde en met grote zorg bewerkte rand om het fort Gustavus, een typisch voorbeeld uit de toen in Europa in gebruik zijnde ornamentboeken, kwam in een eenvoudiger vorm en rood gekleurd voor om een tekening in de Collectie-Feith²³⁾. In dit speels ornamentale genre zou Rach in Batavia spoedig meer ontwerpen. Want er zijn luchtige en geestige vignetten door hem gemaakt voor van 1762 tot 1764 in kleuren getekende kaarten van Batavia en van buitenposten door de majoor der artillerie C. A. von Luepken, toen Rach's chef. Vele jaren later na een merkwaardige loopbaan kon Johannes Rach deze Luepken een zijner ambtsvoorgangers noemen. Er zijn 15 vignetten en zij zijn alle verschillend. Het sierlijke ornament omvat een beschrijving van het plan in Rach's handschrift en no. 1214 heeft een speciale decoratie, die de Recrutenwacht en de „Watervoorziening van Batavia” samenbrengt. Deze speciale decoratie is typisch voor de tijd, de soldaat links typisch voor de Recrutenwacht, de inlander met boomstok in de schuit typisch voor de watervoorziening. Toen Rach uitkwam werd hij waarschijnlijk onmiddellijk ondergebracht op de zgn. Recrutenwacht, ofschoon pas een besluit van 1764 hiervan melding maakt. Alle uitkomende soldaten werden daar enige tijd gelegerd, hetgeen na een zware en lange overtocht wel nodig zal zijn geweest. Deze Recrutenwacht lag in het fortje ten Zuiden van Batavia, waar de Molenvliet begon, en dit fortje lag aan de zgn. „Waterplaats” of „Waterpassar”. Hier kwam de waterleiding van G. G. van Imhoff de stad binnen en schoot het water te voorschijn uit houten buizen. De waterboer ging er met zijn schuitje onder liggen, liet het vol lopen en vond dan bomend zijn weg door de grachten naar zijn klanten. Nog heet dit Bataviaasch stadsdeel „Pantjoran” (Waterplaats).

Het originele plan voor de versterking van Batavia was gedateerd 31 October 1762 en getekend C. A. von Luepken en C. v. Barnekov,

²³⁾ De collectie-Feith in het Museum Oud-Batavia, ontzien door de Japanners, werd na de capitulatie onder de ogen der Britsch-Indische wacht gestolen en verwoest. De tekening in kwestie had een rode, geornamenteerde rand en is gereproduceerd in de „Catalogus der verzameling...”, Batavia, 1937.

²⁴⁾ Alg. Rijksarchief, Inv. Leupe 1196 en idem 1211-1225.

²⁵⁾ Zie ook De Haan, Oud Batavia, 2de druk, p. 299-300.

en de „exacte copie no. 2 L^a A” werd door de Majoor 26 September 1764 gesigneerd. Hier waren de speelse vignetten voor bestemd. Voor de copie no. 2 L^a B en de copie L^a D ²⁶⁾ tekende Rach wederom twee uitvoerige vignetten met charmante détails, die Rach bovendien van zijn signatuur voorzag. Eén ervan dateerde hij ook: links onder, „Jhs Rach fecit 1764”. Dit zijn de *enige gesigneerde* tekeningen, die ik van hem ken. Wel zijn er vele bladen, waar hij zelf of een copiïst Rach's naam *vermeldt*.

De mooie „Optocht der Chineezers” uit de Atlas Van Stolk, afgebeeld in „Johannes Rach als kunstenaar” kwam in 1763 tot stand. Een dergelijk blad van Rach, ongetwijfeld even fraai, lag stellig ten grondslag aan de gegraveerde voorstelling van de „Funeral of a Oey Hingho, or Captain of the Chinese at Batavia, as drawn on the spot” in „Memoir of the Conquest of Java” by Major William Thorn (London 1815). Het is een zeer goede, merkwaardig knappe compositie, waarin men ondanks de hand van de graveur, die hier toch krachtig is, typische kenmerken van Rach terugvindt: een compleet verschiet, hier en daar het gelaatstype en hoog op de achtergrond het voor Rach zo typische voorover vallende figuurtje ²⁷⁾. Een andere mooie tekening, daterend uit Rach's jonge Indisch jaren, is „het Waterkasteel” (Atlas Van Stolk) ²⁸⁾. Men vindt er dezelfde tere détails in als in de vignetten. Deze tekening van 1764 draagt eenzelfde type onderschrift op brede strook als de oorspronkelijke Kaapse tekeningen. Doordat aangenomen werd, dat Rach enige jaren aan de Kaap had doorgebracht, werd ook de datering dezer vroege — en zo goede — Bataviase tekeningen onverklaarbaar, evenals de datum op de vervelende, doch instruerende tekening van de voorstelling van de G. G. Van der Parra.

Deze was 15 Mei 1761, onmiddellijk na Mossel's dood, door de Raad van Indië als opvolger aangewezen en het volgende jaar door de Heeren XVII in zijn ambt bevestigd. Voor zijn „voorstelling”, die de 29ste September 1763 plaats had, werd aan de weg van Jacatra al in 1762 een feestgebouw opgericht, dat plaats bood aan 600 gasten en door Luepken, de Majoor der Artillerie, ontworpen was. Te oordelen naar de nauwkeurige beschrijving in het Daghregister en de tekening van Rach, was men met het optrekken van het gebouw niets te vroeg begon-

²⁶⁾ Alg. Rijksarchief, buitenlandse kaarten no. 1197-1199.

²⁷⁾ Thorn maakte zich voor zijn boek van nog veel meer werk van Rach meester.

²⁸⁾ Afgebeeld in „Johannes Rach en zijn werk” door J. de Loos-Haaxman. Jubileum-uitgave Bat. Genootschap, 1928.

nen. Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en de Atlas Van Stolk bezitten elk een exemplaar, met andere stoffering op de voorgrond. De datering in het opschrift van de tekening²⁹⁾ bij het Genootschap, 1762, kan niet anders duiden dan op de bevestiging door de Heeren XVII van de aanwijzing door de Raad van Indië, die van de tekening in de Atlas Van Stolk, 29 September 1763, op de voorstelling zelf. Curieus in het opschrift van deze laatste tekening is: „geteekend door Johannes Rach: pinxit”. Duidt dit „pinxit” er op, dat hij de gehele voorgevel van 32 Rijnlandse voeten lang en 55 Rijnlandse voeten hoog, met 8 pees gekoppelde kolommen van 13 voet hoog op pedestallen van $4\frac{1}{2}$ voet, met bloemfestoenen om de zuilen, met wapen en borstbeeld van Van der Parra, met de wapens der zeven provinciën, hoornen van overvloed, vazen, trofeeën, met een stralende zon in top, die als maar ronddraaide, met een trompettende Faam er boven, in de vakken tussen de pilasters allegorische voorstellingen?³⁰⁾ Ik meen van wel. Toen in 1928 de Jubileumuitgave werd uitgegeven, was er nog geen schilderwerk van Rach bekend. Zijn boedel bevatte bij zijn dood in 1783 wel 73 schilderijen, een partij oude schilderijen en lappen oud doek, doch hieruit viel niet te concluderen, dat Rach zelf geschilderd had. Voor dit schilderen vond Mr. Bloys van Treslong Prins later het bewijs in een rekening van 800 rds.³¹⁾ voor vier geschilderde decoraties voor het Stadhuis op 13 September 1773. Sedert kwam het boek van Hermansen over Rach's „Prospekte” uit (1932). Men kan dan ook wel aannemen, dat Von Luepken onmiddellijk op de bombardier-schilder beslag legde voor zijn ontworpen feestgebouw, zelfs is het niet onmogelijk, dat Johannes Rach, de schilder, die bekend moet zijn geweest met de ook in Nederland (Haarlem) zo gebruikelijke, grootse, geschilderde buitendecoraties bij feesten aan gebouwen en erepoorten met dit doel op verzoek van de Indische Regering (en met aandrang van de ijdele Van der Parra) is uitgezonden, en dat het feestgebouw aan de weg van Jacatra al op hem stond te wachten....!

Rach's promotie. Johannes Rach kwam 4 November 1762 in Batavia aan en pas in 1764 staat hij in de Generale Land Monsterrol van India (Kol. Archief no. 8630 fol. 40, Alg. Rijksarchief) vermeld als kanonnier

²⁹⁾ Afgebeeld in De Haan's „Oud Batavia”, platenatlas, in beide drukken.

³⁰⁾ Dagregister, en bij Bosboom, Tijdschrift Bat. Genootschap dl. XLV, Bijlage B, van „Nog eens de teekeningen...”.

³¹⁾ Benijdenswaardige vergoeding! Het Stadhuis evenwel heeft een breed front en kan hiervoor brede decoraties hebben nodig gehad.

op een gage van *f* 14,—. Hij was op die gage uitgekomen, doch had ze niet ontvangen. Op zijn tegoed rekening (Alg. Rijksarchief) staat alleen het verblijf van Rach te Batavia in 1762 en 1764 vermeld, terwijl op de uitbetalingsrekening de bedragen vermeld werden, die hem bij vertrek uit Nederland werden ter hand gesteld, waarbij blijkt, dat Rach een schuld van *f* 150,— had aan een zekere Jan Jansz.³²⁾ Doch 22 Febr. 1764 ontvangt Rach's vrouw, die hem nooit gevolgd is, voor de eerste maal een uitkering, *f* 27,—. De extra-ordinair vuurwerker Rach heeft dus waarschijnlijk de eerste jaren in Indië geleefd van wat zijn teken- en schilderwerk opleverde. Rach's loon wordt in 1765 tot *f* 20,— verhoogd en het volgend jaar tot *f* 40,— wanneer hij vaandrig is geworden (Resolutie 20 November 1766, Landsarchief Djakarta), en vaandrig blijft hij tot 1778. Dan vermeldt de Generale Land Monsterrol nr. 8656 fol. 37 hem als kapitein op *f* 80,— 's maands. De rang van luitenant heeft hij overgeslagen³³⁾; als vaandrig heeft hij geteekend, geschilderd en gereisd en zijn beste tekeningen gemaakt na de reeds vermelde van 1762, 1763 en 1764: „Begravenis....” en het „Waterkasteel....”. Slechts één jaar zou hij kapitein zijn. Toen werd hij Majoor der Artillerie op *f* 150,— 's maands.

Rach's promotie in Indië is dus wel zeer zonderling geweest en ongetwijfeld niet verdiend. Dat na zijn dood op 4 Aug. 1783 de artilleriesvoorraden niet bleken te klappen met de boeken — van het ene materiaal werd te weinig, van het andere te veel gevonden — was eigenlijk niet verwonderlijk. Rach was als compagniesdienaar een goed tekenaar geweest, maar als tekenaar stellig geen goede kapitein, ook geen goede majoor der artillerie.

Rach liet aan zijn vrouw en dochter te Amsterdam na³⁴⁾:

een huis aan de Roça Malacca in 1778 gekocht voor . . .	rds.	5000
aan contanten	„	2638
aan bankbrieven en onderhandse obligatiën	„	20730

Verder meubels, wagens, paarden, slaven, goud- en zilverwerk, schilderijen, tafélzilver, wijn en een groot aantal klederen.

De V. O. C. belastte de nalatenschap met 5000 rds. Het Oud-Archief van de Gemeente Amsterdam bewaart een akte van kwijting door Rach's

³²⁾ Papier, penselen, doek, verf, kunstboeken enz.? Onderhoud vrouw en kind?

³³⁾ De resolutie van 3 Mrt. 1778 laat hierover geen twijfel: „weder te avanceren tot capitain van de artillery met de gage van *f* 80 per maand den vaandrig onder de infanterie (sic) Johannes Rach”.

³⁴⁾ Testament van 26 October 1780, Notaris Mr. Herman Scheltus.

weduwe, Maria Wilh^a van Valenzijn wegens de ontvangst van de erfenis dd. 16 Sept. 1784 voor Notaris D. Geniets te Amsterdam.

Johannes Rach heeft klaarblijkelijk tot de intellectuele en op de voorgrond tredende burgers van Batavia behoord, want hij was van af de oprichting in 1778 lid van het — later Koninklijk — Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Leiden 1947—1951.

J. DE LOOS—HAAXMAN.

RENVOY

BIJ DE PLATTEGROND

- A. 't Casteel de goede hoop.
  - 1. Bastion Orange.
  - 2. „ Nassouw.
  - 3. „ Catzenellebogen.
  - 4. „ Buuren.
  - 5. „ Leerdam.
  - 6. „ 't Gouvernement.
  - 7. 't huys van den Secunde.
  - 8. de Wapenkaamer.
  - 9. Artillerie Loots.
  - 10. Ravelin voor de Poort.
  - 11. Couvre Face Imhoff.
  - 12. Batterij Elisabeth.
  - 13. „ Helena.
  - 14. „ Tulbagh.
  - 15. 't Fort de Knocke.
  - 16. Nieuwe aangelegde Batterij aan de Soute revier.
  - 17. Groote Water Batterij of Water Schantz.
  - 18. Batterij 's Heeren Hendriks Kinderen.
- B. de Stad.
- C. de Kerk.
- D. het Hospitaal.
- E. 's E. Compagnies Thuyn.
- F. „ „ Slaaven Logie.
- G. „ „ Paarde Stal.
- I. „ „ Hout Magazijn en Kuijpers Winkel.
- H. „ „ Slagt huijs.
- K. „ „ Wijn Pakhuijsen.
- L. „ „ Koorn Pakhuijsen (die nog staan opgeset te worden).
- M. 't Ambachts Quartier.
- N. Equipagie Pakhuijsen neeven de Werft en Equipage Meesters Woning.
- O. het Burger Raad en Wagthuijs.
- P. Water put op 't Markt pleijn.
- Q. Nieuwen Uijtleg in Ao: 1751 gedaan.
- R. Spring Fonteyn op 't Pleijn voor het Casteel.
- S. 't Zeehoofd.
- T. Ankerplaats der Scheepen op de Rheede.

1. Plattegrond van Kaapstad. M(useum) B(odellianum) Portefeuille 79 nr. 38.

2. Gezicht van Cabo de Goede Hoop... van het Kasteel tot aan de Water batterij (Chavonis) uit het ZZW, 1762.

3. Gezicht van Cabo de Goede Hoop met het kasteel te zien in het NW, 1762. Atlas Van Stolk.

4. Gezicht van het Stadhuys met deszelfs Grünmarkt en Geberg tens. Kon. Bat. Gen.

5. Gezicht van het Water Kasteel. Atlas Van Stolk, 1762.

6. Gezicht van het Pleijn en Heeregracht, 1763. Atlas Van Stolk.

7. Het Gezigt van Cabo de Goede Hoop van binnen op het Pleyn. Kon. Bat. Gen.

8. Gezicht van het Ambag's' Quartier. Kon. Bat. Gen.

9. Gezicht van Cabo de Goede Hoop van agteren aan te zien. Kon. Bat. Gen.

10. Gezicht van de Groote Batterij Chavonis. Coll. Koch.